

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.516 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/20>

НЕДОЛКИ ІНСТИТУТУ КОНТРАСИГНУВАННЯ: ВІД ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ ДО ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

SHORTCOMINGS OF THE INSTITUTE OF COUNTERSIGNATURE: FROM LEGISLATIVE TECHNIQUE TO PRACTICE

Байрачна Л.К., к.філос.н.,
доцентка кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Маленко В.О., студентка I курсу магістратури
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблематиці функціонування інституту контрасигнування в Україні. Сутність цього правового інституту полягає в додатковому підписанні акта голови держави Прем'єр-міністром та/або міністром. Прихильники найбільш поширеного наукового підходу стверджують, що відповідальні суб'єкти своїми підписами лише підсилюють значущість вказаного акта та обмежують дискреційні повноваження Президента.

Незважаючи на актуальність окресленої тематики, законодавча техніка призводить до численних недоліків у правозастосуванні. Так, існує чимало прикладів фактичного невиконання положень Основного Закону. Венеціанська комісія та чимало українських науковців звертали на це увагу в своїх дослідженнях. Ми можемо окреслити основні проблемні питання: 1) який метод правового регулювання використано в частині 4 статті 106 Конституції України? 2) чи можуть уповноважені суб'єкти відмовитися від підписання акта? 3) чи встановлена відповідальність за таку відмову? 4) які правові наслідки матиме відмова від контрасигнування?

У наукових колах основна увага зосереджена на усуненні недоліків законодавчої техніки. Але ми вважаємо, що вирішальним все ж таки залишається правозастосування. Авторами встановлено можливі варіанти відповідальності за відмову виконання обов'язку з підписання актів голови держави, як-от можливість висловлення резолюції недовіри Кабінету Міністрів України за пропозицією Президента. Голова уряду вповноважений порушувати дисциплінарне провадження стосовно вповноваженого міністра, що може призводити до здійснення політичного тиску. Узагальнено та охарактеризовано деякі пропозиції усунення наявних колізій та прогалин, а саме регламентацію процедури відмови та створення органу, що дозволить би врегулювати розбіжності. Опрацьовано питання набрання чинності актів голови держави залежно від їх виду. Розглянуто можливість здійснення подальшого конституційного контролю, його відповідність засадам доктрини політичного питання.

Зроблено висновок про те, що контрасигнація може виступати інструментом системи стримувань та противаг. Але нормативне регулювання та правозастосування свідчать про невідповідність дійсної моделі цілям цього інституту.

Ключові слова: контрасигнування, підпис, акти голови держави, Президент України, Прем'єр-міністр, відповідальність, чинність актів, конституційний контроль, доктрина політичної доцільності.

This article deals with the problem of the functioning of the institute of countersignature in Ukraine. The essence of this legal institution is an extra signature of the act of the head of state provided by a Prime minister and/or minister. Proponents of the most common scientific approach argue that the responsible entities only strengthen the significance of this act with their signatures and limit the discretionary powers of the President.

Despite the relevance of the discussed topic, the legislative technique is characterised by many shortcomings in law enforcement. In particular, there are many examples of actual non-compliance with the provisions of the Basic Law. The Venice Commission and numerous Ukrainian scholars have paid attention to this in their research. We can identify the main problematic issues: 1) What method of legal regulation is used in part 4 of Article 106 of the Constitution of Ukraine? 2) Whether it is allowed to refuse signature by authorised subjects? 3) Is the responsibility for such refusal? 4) What are the legal consequences of the refusal to countersignature?

The doctrine focuses on eliminating the shortcomings of legislative techniques. Although, we believe that law enforcement in such an aspect is vital. The authors have identified possible variants of liability for the refusal to perform the duty to sign the acts of the Head of State. For example, there is an ability to take legal action to the Cabinet of Ministers of Ukraine by the President's request; the Prime Minister is authorized to initiate disciplinary proceedings against the empowered Minister. All of it can lead to political pressure. Some proposals to address existing conflicts and gaps have been summarized and described. In particular, the regulation of the refusal procedure and the creation of a state body that would resolve disputes. The issue of entry into force and validity of acts of the head of state depending on their type has been worked out. The possibility of further constitutional review and its compliance with the doctrine of the political question is discussed.

It was concluded that countersignature can be a tool of the system of checks and balances. But the existing regulations and law enforcement indicate the inconsistency of the existing model with the goals of this institution.

Key words: countersignature, signature, head of state's act, President of Ukraine, Prime Minister, responsibility, the validity of acts, constitutional review, political expediency doctrine.

Актуальність. Доволі поширений у світовій практиці інститут контрасигнування (контрасигнації) відобразився і в законодавстві України, насамперед у ч. 4 ст. 106 Конституції України. Однак наявне регламентування контрасигнування та усталена практика є приводом для занепокоєння і ставить під сумнів доцільність існування згаданого інституту права в Україні.

Із метою аргументації вказаної позиції пропонуємо ознайомитися з деякими положеннями Висновку «Про

конституційну ситуацію в Україні», підготовленого Венеціанською комісією. У ньому зауважено, що вимога контрасигнації передбачає встановлення обмежень щодо дискреційних повноважень Президента в деяких сферах і запобігає здійсненню ним його власної політики. Наявне формулювання і дуже короткий термін може підірвати актуальність інституту на практиці. Крім того, Закон України «Про Кабінет Міністрів України» нічого не говорить про можливі юридичні наслідки відмови прем'єр-міністра та/

або відповідального міністра скріпити підписом акт глави держави [1]. Не дивлячись на те, що він був підготовлений у 2010 році, українська влада залишила поза увагою рекомендації з внесення відповідних конституційних змін.

Крім цього, викликає занепокоєння систематичне нехтування вповноваженими суб'єктами приписів Основного Закону на практиці. Прикладом можна навести: Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02 квітня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 09.04.2021 р. № 151/2021 [2], Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 квітня 2021 року «Щодо Національного плану вакцинопрофілактики гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, до кінця 2021 року» від 03.04.2021 р. № 139/2021 [3]; Указ Президента України «Про звільнення М. Точицького з посад Надзвичайного і Повноважного Посла України в Королівстві Бельгія, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Великому Герцогстві Люксембург, Представника України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії» від 06.04.2021 р. № 143/2021 [4].

Мета дослідження полягає в аналізі чинного нормативно-правового регулювання інституту контрасигнації. Визначена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань: розглянути неоднозначність у визначенні обов'язковості проставлення підпису; дослідити можливі варіанти відповідальності вповноважених суб'єктів за недотримання положень Конституції України вповноваженими суб'єктами; проаналізувати юридичні наслідки порушення конституційної процедури.

Наукові доробки. Дослідженнями інституту контрасигнування в Україні займалися такі науковці, як В.Б. Авер'янов, Д.М. Белов, Ю.П. Битяк, С.В. Болдирев, А.З. Георгіца, І.І. Дахова, А.А. Єзеров, В.П. Єрмолін, В.С. Кобрин, І.Б. Коліушко, А.І. Колисенко, Д.М. Мазур, О.В. Совгіря, В.Л. Федоренко, А.Д. Тулієв та деякі інші.

Виклад основного матеріалу. Зміст та сутність інституту контрасигнування у наукових колах визначається по-різному, що може бути представлене у вигляді двох основних концепцій. Прихильники першого підходу вважають, що голова держави перекладає відповідальність на прем'єр-міністра та міністра. Прихильники другого напряму стверджують, що відповідальні суб'єкти своїми підписами лише підсилюють значущість вказаного акта та обмежують дискреційні повноваження Президента. Йдеться про інструментарій системи стримування та противага [5; 6]. До слова, попри відсутність консенсусу, пріоритет у міжнародній спільноті віддається останній концепції.

Термін «контрасигнування», або «контрасигнація», в чинному законодавстві відсутній, але саме ним послугувалися законотвóрці під час створення ч. 4 ст. 106 Конституції України [7, с. 66]. Її положеннями регламентовано, що акти Президента України скріплюють підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідальний за акт та його виконання, якщо вони видані в межах таких повноважень:

- призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав;
- очолювання Ради національної безпеки й оборони України;
- прийняття рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації (з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України [8].

Системний та сутнісний аналіз вищевказаних положень Конституції України дозволяє дійти висновку, що

приписи частини 4 статті 106 Основного Закону закріплюють обов'язок, а не право Прем'єр-міністра та міністра, відповідального за акт та його виконання. Відповідна позиція знайшла своє підтвердження і в доктрині [7].

Також положення ч. 3 ст. 25 Закону України Про «Кабінет Міністрів України» встановлює, що Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт Президента України, виданий Президентом України в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 частини першої статті 106 Конституції України, та за виконання такого акта, зобов'язані скріпити його своїми підписами у п'ятиденний строк із дня надходження акта для скріплення [9]. Таким чином, у наведеному нормативно-правовому акті деталізується конституційна норма. Цікаво, що у законі перелік пунктів є дещо ширшим та охоплює виключений із Конституції пункт 23 (уповноважував голову держави утворювати суди у визначеному законном порядку).

Наразі в чинному законодавстві України окремо не закріплено відповідальності за відмову Прем'єр-міністра та/або відповідального міністра підписати акт глави держави. Постає питання: чи відсутня відповідальність як така?

Безперечно, Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на те, що (згідно з частиною другою статті 19 Конституції України) всі органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8].

З іншого боку, пропонуємо виходити з нижченаведеного. Згідно з ч. 2 ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Президент України (відповідно до ч. 1 ст. 87 Основного Закону) уповноважений висувати пропозиції, на підставі якої Верховна Рада України може розглянути питання про відповідальність уряду та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України [8].

Певні важелі впливу має і голова уряду. Так, згідно з п. 12 ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Прем'єр-міністр України надає доручення щодо порушення дисциплінарного провадження стосовно міністрів та їх заступників; застосовує дисциплінарні стягнення [9].

Закріплення обов'язковості підписання без установлення можливості відмови, притягнення «порушників» до відповідальності, наявні варіанти якої було наведено вище, можуть виступати інструментарієм здійснення політичного тиску з метою прийняття «вигідних» актів. Це не може кореспондувати з тими цілями, які ставляться перед інститутом контрасигнування.

Вирішення окреслених нами питань на рівні доктрини вбачається так:

- звернення до Конституційного Суду з метою отримання тлумачення положень ч. 4 ст. 106 Конституції [5];
- внесення змін до Конституції України [5, 6];
- внесення змін до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» через виключення положення, що встановлює обов'язковість контрасигнації [5; 6; 7; 10];
- звернення до Конституційного Суду України з поданням про визнання неконституційним положень Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [5; 6; 10].

О.В. Совгіря пропонує повернутися до процедури відмови, для якої необхідно було Прем'єр-міністру та міністру в листі викласти мотиви свого рішення. Якщо ж була розбіжність у поглядах між указаними суб'єктами, то пропонується виносити таке питання на розгляд Кабінету Міністрів України [7, с. 68]. Певне раціональне зерно в цьому вбачається, однак доцільніше було б закріпити можливість винесення Прем'єр-міністром (за власною ініціативою або

ініціативою відповідального міністра) обґрунтованої відмови з пропозиціями щодо усунення недоліків.

Також поділяємо позицію В.С. Кобрини, який не погоджується з думкою Совгирі О.В. стосовно необхідності виносити питання на засідання Кабінету Міністрів України у разі розбіжностей поглядів Прем'єр-міністра та міністра, відповідального за акт та його виконання. На противагу останньому він радить остаточне рішення залишити за головою уряду як суб'єкта, що несе відповідальність за всю діяльність уряду [5, с. 204].

Вдалу альтернативу було запропоновано А.І. Колисенко. Врегулювання спірних питань має здійснюватися Узгоджувальною радою міністрів. До її складу рекомендується зарахувати Прем'єр-міністра, Першого віцепрем'єр-міністра України, профільного міністра та експертів [6, с. 55].

Останнім (але не за значущістю) є питання юридичних наслідків ухвалення актів із порушенням положень ч. 4 ст. 106 Конституції України.

Розбір цього питання вважаємо за доцільне розпочати з висновка, зробленого в Рішенні КСУ від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009 (справа про конституційно встановлену процедуру набрання чинності законом). У ньому зазначено, що офіційне оприлюднення й опублікування закону є конституційно встановленою процедурою, необхідною для набрання ним чинності [11]. Ураховуючи вищенаведене, для вирішення питання про набрання чинності актами Президента України його необхідно розглядати невіддільно від регламентованої процедури їх оприлюднення та опублікування.

Наразі актами, належними до застосування, будуть Укази Президента України «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України» від 13.12.1996 р. № 1207/96 та «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97.

Звертаємо увагу на положення Рішення КСУ від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002 (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх із посад). У ньому Конституційний Суд України вказав, що стаття 106 Конституції України закріпила конкретний перелік повноважень Президента України, який на основі та на виконання Конституції і законів України видає обов'язкові до виконання на території України укази і розпорядження. За юридичними ознаками ці акти глави держави можуть мати як нормативно-правовий характер, так і індивідуально-правовий [12]. Тобто наявність різних видів правових актів свідчить про існування специфіки в порядку набрання ними чинності залежно від його виду.

Згідно зі ст. 4 Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності через десять днів із дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні. При цьому пам'ятаємо про положення ч. 3 ст. 25 Закону України Про «Кабінет Міністрів України».

Відповідно до ч. 2 ст. 6, якщо інший нормативно-правовий акт опубліковано в «Офіційному віснику Президента України» чи в газеті «Урядовий кур'єр» до його опублікування в «Офіційному віснику України», він набирає чинності після опублікування в тому із вказаних офіційних друкованих видань, де його опубліковано раніше [13].

Що стосується актів Президента України, які не мають загального значення чи нормативного характеру, то вони можуть не публікуватися за рішенням голови держави. У такому разі вони офіційно оприлюднюються шляхом надсилання відповідним державним органам та органам місцевого самоврядування і доведення ними до відома підприємств, установ, організацій та осіб, на яких поширюється їх чинність.

Неопубліковані акти набирають чинності з моменту одержання їх державними органами або органами місцевого самоврядування, якщо органом, що їх видав, не встановлено інший строк набрання ним чинності. Акти про призначення на посади і звільнення з посад набирають чинності з моменту їх прийняття [13].

Через це хотілося б звернути увагу на Рішення КСУ від 26 листопада 2009 року № 30-рп/2009, де було розглянуто положення ч. 4 ст. 94 Конституції України. Нагадаємо: якщо Президент України не підписав закон, ухвалений під час повторного розгляду, то він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом [8]. Отже, відсутність під текстом Закону, ухваленого за результатами повторного розгляду, належної дати та підпису чинного Голови Верховної Ради України є порушенням установленої ч. 4 ст. 94 Основного Закону України процедури набрання ним чинності, що (згідно з ч. 1 ст. 152 Конституції України) є підставою для визнання Закону неконституційним (абзац восьмий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини) [14].

Уважаємо, що законодавче конструювання норм, закріплених у ч. 4 ст. 106 та ч. 4 ст. 94 Конституції України, є подібним. І, що важливо, в обох випадках ідеться про обов'язок згаданих суб'єктів. Таким чином, (як аналогією до розглянутого рішення) порушення вимоги контрастності є порушенням процедури набрання чинності актом голови держави. Це може бути підставою для здійснення подальшого конституційного контролю з визнанням таких актів неконституційними.

Незважаючи на це, спірним є узгодження вищенаведеної можливості з доктринаю політичного питання (її ще називають доктринаю політичної доцільності). Її зміст полягає в тому, що суди не можуть вирішувати справи, в яких порушуються політичні питання, оскільки вони повинні вирішуватися політичними органами державної влади (законодавчою та виконавчою гілками влади, головою держави) як такими, що обираються народом і несуть перед ним відповідальність. Однак це не означає, що Суд не може ухвалити логічно правильне й обґрунтоване рішення, а він здійснює самообмеження, аби уникнути втягування себе в конфліктну ситуацію [15, с. 208].

За умови використання доктрини політичного питання суд може відмовити у відкритті провадження на підставі неналежності до повноважень КСУ порушених питань, застосувавши п. 2 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» [16]. До того ж судді КСУ вже неодноразово зверталися до вказаної доктрини як у рішеннях, так і в окремих думках, як-от у Рішенні КСУ від 21.12.2017 р. № 3-р/2017 (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії). Визначення типу виборчої системи, її ознак та особливостей є питанням політичної доцільності та має вирішуватися парламентом відповідно до його конституційних повноважень за умов дотримання конституційних принципів та демократичних стандартів організації й проведення виборів [17].

Висновки. Можемо зробити висновок, що інститут контрастності, за умови його реального існування, є одним з елементів механізму стримування та противаги, що полягає в обмеженні дискреційних повноважень голови держави. Упорядкувавши висловлені в наукових доробках пропозиції щодо шляхів його реформування, ми можемо представити їх так: звернення до Конституційного Суду з метою отримання тлумачення положень ч. 4 ст. 106 Конституції, внесення змін до Конституції України, внесення змін до Закону України «Про Кабінет Міністрів України», звернення до Конституційного Суду України з поданням про визнання неконституційним положень Закону України «Про Кабінет Міністрів України».

У наукових колах основна увага зосереджена на усуненні недоліків законодавчої техніки окремо від практики.

На підставі проведеного нами дослідження чинного нормативно-правового регулювання інституту контрасигнації, враховуючи чисельні наукові доробки, ми не вбачаємо суттєвих проблем у тлумаченні. Так, на підставі проведеного нами аналізу стверджуємо, що нині встановлено саме обов'язок розглянутих суб'єктів. Не дивлячись на відсутність спеціальної норми, що встановлює відповідальність за відмову підписання, певні інструменти впливу все ж таки існують.

Основну ж увагу, дійсно, варто зосередити на практичному аспекті. З огляду на це, доцільно порушити питання

про можливість фактичного притягнення до відповідальності вказаних суб'єктів та настання правових наслідків такої відмови. Наразі все це може призвести до маніпулювань та політичного тиску, що не корелює з метою інституту контрасигнації. Крім цього, видається можливим визнання акта, ухваленого без дотримання розглянутої процедури, неконституційним повністю через порушення регламентованої процедури набрання ним чинності. Визнання ж усіх актів, що ухвалені з порушенням розглянутої нами процедури, може призвести до дестабілізації політико-правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про конституційну ситуацію в Україні : Висновок, Міжнародний документ від 17.12.2010. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a36#Text (дата звернення: 29.04.2021).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2021 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 09.04.2021 р. № 151/2021. *Законодавство України*: база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151/2021#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 квітня 2021 року «Щодо Національного плану вакцинопрофілактики гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, до кінця 2021 року» : Указ Президента України від 03.04.2021 № 139/2021. *Законодавство України*: база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2021#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
4. Про звільнення М. Точицького з посад Надзвичайного і Повноважного Посла України в Королівстві Бельгія, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Великому Герцогстві Люксембург, Представника України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії : Указ Президента України від 06.04.2021 р. № 143/2021. *Законодавство України*: база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143/2021#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
5. Кобрин В.С. Проблеми практичного функціонування інституту контрасигнування актів голови держави в Україні. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*. Вип. 3. 2016. С. 200–205. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34631/1/32_200-205.pdf (дата звернення: 29.04.2021).
6. Кописенко А.І. Функціональна характеристика інституту контрасигнування. *Національний Юридичний Журнал: Теорія і Практика*. 2017. С. 51 – 56. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2017/2/12.pdf> (дата звернення: 29.04.2021).
7. Совгіря О.В. Інститут контрасигнування актів глави держави в Україні: правова природа та проблеми законодавчого регулювання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. С. 66–69. URL: <https://cutt.ly/RbioEAY> (дата звернення: 29.04.2021).
8. Конституція України : Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 29.04.2021);
10. Болдирев С.В. Інститут контрасигнації як засіб взаємодії Президента та Уряду України: проблеми та перспективи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 27. 2014. С. 53–61.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі про конституційно встановлену процедуру набрання чинності законом) : Рішення Конституційного суду України від 07.07.2009 р. № 17-рп/2009. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-09#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, третього пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад) : Рішення Конституційного суду України від 27.03.2002 № 7-рп/2002. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-02#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
13. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97 *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» та Регламенту Верховної Ради України : Рішення Конституційного суду України; Окрема думка від 26.11.2009 № 30-рп/2009. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v030p710-09#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
15. Афанасьєва М.В. Доктрина «політичного питання» в українському виборчому праві. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2013. С. 206–212. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/archiv/tom13/22.pdf> (дата звернення: 29.04.2021).
16. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) : Рішення Конституційного суду України від 21.12.2017 № 3-рп/2017. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text> (дата звернення: 29.04.2021).